

A KATONAI HATÁRŐRVIDÉK XVII-XIX. SZÁZADI LÉTÉNEK ALKOTMÁNYTÖRTÉNETI TANULSÁGAI

Bár, 1686-ban a főváros, Buda visszafoglalásával jelképszerűen az ország újraegyesítése megtörtént, a szuverén hatalomgyakorlás mégsem teljesedhetett ki az ország egész területére, mert rövidesen a déli országrész védelmének biztosítása érdekében, az Oszmán Birodalommal határos területeken az addig sporadikusan létező intézményt kiterjesztve katonai határőrvidék felállítására került sor. Az ott élő lakosság katonai igazgatás alatt maradt, csak részben érvényesülhettek a polgári közigazgatás elemei. Ez nem csupán a terület nem-magyar, bécsi irányítását jelentette, hanem az ott megtelepedett lakosság sajátos életviszonyait is magával hozta. A területi beosztás és a társadalmi szerveződést nagyrészt a védelmi szempontok határozták meg.

Tekintettel arra, hogy a terület a Magyar Királyság területének számított, mind 1848-as törvényhozásnak, mind pedig az 1867-es osztrák-magyar, mind pedig az 1868-as horvát-magyar kiegyezésnek tárgyát képezte. Végül a dualista rendszer konszolidációja számolta fel fokozatosan a katonai határőrvidékeket és adta át a helyét teljes egészében a modern polgári közigazgatásnak és bíraskodásnak.

Az intézmény nem előzmény nélküli, ennek elődjait mind földrajzi értelemben, mind a magyar történelemben megtalálhatjuk. A legismertebb antik védelmi vonal a limes, az ókori római birodalom keleti határainak védelmét is ellátta, Pannonia területét a Duna által határolt védelmi rendszer óvta meg a külső támadásoktól. A Limes Pannonicus a Duna mentén, a mai Ausztria, Magyarország dunántúli része, Horvátország és Szerbia területén a síkságot védő határvonal és védelmi rendszer volt. A történelemtudomány megkülönböztet egy régebbit még abból az időből, amikor a rómaiak még nem voltak a Dunántúl urai, és egy későbbit, amikor ez az állapot már bekövetkezett. A későbbi limes természetes határu a Dunát követte, amelynek különösen a mai Bécstől Óbudáig terjedő részét védték erősen. Itt négy légió állomásozott négy nagy táborral, amelyből Aquincum (Óbuda) külön központot képezett. A négy nagy castrum (vár) között az összeköttetést közbeeső táborhelyek – általában mérföldenként egy szilárd anyagból épített erődítmények – és ezeket összekötő katonai út tartotta fenn, amely hadiút jóformán párhuzamosan haladt a Dunával, s amelynek tömör töltése akár sáncként is szolgálhatott. A kisebb táborhelyek (castellum, burgus) legsűrűbben Zimonytól Aquincumig, s azontúl Brigetióig fordultak elő.¹

A második, a magyar történelemhez már közvetve kapcsolódó mesterséges végvonal a Frank Birodalomhoz, illetve a Német-Római Császársághoz köthető. Amikor 791-től kezdve elkezdődött a frank – avar hadjáratok hosszú sora, amelynek során 803-ra megdöntötték az avar kaganátust, Nagy Károly a frank birodalom keleti határának védelmére örgrófságokat hozott létre, többek között a mai Alsó-Ausztriában az Avar Örgrófságot (Awarenmark) az Enns, Dráva és Rába folyók közén. Délen a Karintiai Örgrófsággal volt határos és a kettőt együttesen marcha orientalis-ként, keleti

¹ Borthy László: A Római Birodalom határai. Felépítés, hatékonyság, stratégia. Rubicon 28, 2016, 36-45. o. Mócsy András: Pannónia a késő császárkorban. Akadémiai, Budapest 1974. 97. skk.

örgrófságokként emlegették. II. Ottó császár 976-ban szétdarabolta a túlságosan megerősödött bajor hercegséget: létrehozta a különálló karintiai hercegséget, a keleti határon pedig egy keleti örgrófságot (Ostmark), amelyet Babenberg Lipótnak adományozott. Az örgrófságot 996-ban említik először Ostarrichi (keleti ország) néven, ebből származik a mai Österreich. A latinus Austria formát III. Lipót idején a XII. században kezdték használni.²

Alapvető vita volt régebben történész körökben, hogy a nomád népek, közöttük a magyarok, ismerték-e vándorlásaik folyamán a határ fogalmát. Volt tudniillik olyan elterjedt, népszerű nézet is, miszerint a pusztában való legeltető életmód a határtalan szabadsággal járt együtt, így a letelepedést megelőzően a földrajzi értelemben vett határ fogalma ismeretlen, egyszerűen az életvitelből adódóan értelmezhetetlen volt. Ma már egyértelmű a válasz: igen, a nomád népek szigorú határok között húzták meg az egymás közötti érintkezés korlátait.³ Ennek egyenes következménye, hogy a Kárpát-medencében való megletelepedés idején a vármegyrendszer kiépítése, illetve ez egyes területi egységek elhatárolása nem volt előzmények nélküli, egyszerű mintaátvétel a környező népektől. Ugyanígy a vármegyehálózatot is két egységre oszthatjuk: egyik része az ország belsejében megtalálható, általános igazgatási feladatokat ellátó szervezet, a másik pedig az ún. határvármegyék láncolata, amely az ún. gyepű védelmére volt rendelve. A feladatok ellátásában is speciális személyzet vett részt, akik között a katonai, határőrző feladatkör dominált.⁴

Így sem a dunántúli terület antik és kora középkori előzményei, sem a magyarság számára nem jelentett novumot, amikor a török veszély állandósulásával megkezdődött az ország déli részén egy védelmi vonal kiépítése, de legalább is szükségességének felismerése.⁵

A kérdés inkább az, hogy az új védvonal kiépítése mennyire tekinthető magyarnak, s mennyire a Habsburg Birodalom délkeleti, balkáni határvidékének őrzésére szervezett, katonai igazgatás alatt álló speciális közigazgatási területnek. Utóbbi esetben Magyarország területi integritását, szuverenitását, belügyi igazgatását sérti az intézmény. Tény, hogy a Helytartóságtól elvont katonai, védelmi feladatokat a bécsi központú Udvari Haditanács (Hofkriegsrat) kapta meg, amelynek működésébe be a magyar rendeknek vajmi kevés beleszólása volt.⁶

A katonai határőrvidék kiépítésének csupán előzményét jelentette a török háborúk idején a végvidék védelmi szervezete, de külön közigazgatási terület kialakítására csak Magyarországnak a török uralom alóli szinte teljes felszabadításával járó háború után került sor a XVIII. század elején. A XVII-XIX. században ez az Adriai-tengertől Erdélyig terjedő keskeny sáv választotta el a Magyar Királyságot a Török Birodalomtól.

A horvát, szlavón és dalmát területek deklaráltan a Szentkorona uralma alá tartoztak évszázadok óta, viszont önálló résznek, kvázi országnak számított. Így ezen területek önálló kezelése sértette még a legkevésbe a magyar rendi érdekeket, bár hozzá kell tenni, hogy a Bécs központú irányítás, kétséget kizárólag udvari és nem magyar

² Zöllner, Erich: Ausztria története. Osiris, Budapest 1998. 45. o.

³ Györffy György: István király és műve. Balassi, Budapest 2000. 195-196. o.

⁴ Kristó Gyula: Magyarország története. Osiris, Budapest 2003. 106. o.

⁵ Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon, 1541-1593. Akadémiai, Budapest 1980. 23. skk.

⁶ Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Politzer, Budapest 1946. 243. o.; Timon Béla: Az udvari haditanács megalakítása 1556-ban. In: Magyar Katonai Szemle 1942/4. 180-186. o.

kormánysszervvel, egyértelműen sértette a Szentkorona területi jogait. A horvát-szlavón határőrvidéket a XVI. században az ország széleinek a törökök elleni védelmének céljából alapították meg, sajátos katonai szervezettel. Sokáig fennmaradt azután is, miután felállításának célja a gyakorlati jelentőségét elvesztette. 1690-ben a visszavonuló császári sereggel együtt nagyszámú, valószínűleg százezer körüli szerb költözött be a Balkánról Magyarországra Csernojevics Arzén ipeki pátriárka vezetésével. Sokukat a XVIII. század elején megszervezett tiszta-szegedi katonai határőrvidéken telepítették le, majd a szerb határőröket a század második felében áttelepítették a bánáti határőrvidékre.⁷

A nemesi rend sérelmei közé tartozott a közvetlen török katonai fenyegetés elmúltával a határőrvidék fenntartása, főleg azon területeken, amely az egykori magyar vármegyei területekből vagy bánóságokból szakított ki magának részeket.⁸ Mária Terézia ennek ellensúlyozására juttatta a magyar Szentkorona uralmába Fiume és Buccari területét.⁹

A magyar nemesi érdekeknek tehát 1848 előtt is egyik lényeges pontját képezte az, hogy a katonai kormányzat a határőrvidék területén nemcsak a tisztán katonai ügyekben, hanem a polgári igazgatás tekintetében is, valamint nem a bevett magyar rendszer, hanem az osztrák rendszer behozatalával gyakorolt törvényhatóságot. A sérelem azonban végig orvosolatlan maradt. Az országgyűlési választójogról szóló 1848. évi V. tc. a határőrvidéknek is országgyűlési képviseleti jogot adott, s a terület összesen tizenöt országgyűlési képviselőt választhatott a magyar országgyűlésbe: a horvát határőrvidéknek nyolc mandátumot; a szerémi végvidéknek hármat; a sajkások kerületének egyet; a bánáti végvidéknek hármat juttatott.¹⁰

A szabadságharc leverését követően, 1850-ben a Szentkorona területét öt részre osztotta Ferenc József, felszámolta Magyarország szuverenitását, minden területet az Osztrák Császárság részének nyilvánított, amely rendelkezésben a határőrvidéket külön koronaországnak nyilvánította, közigazgatási szervezetét egy 1851-es császári nyílt paranccsal állapította meg. A határőrvidék közigazgatása a hadsereg főparancsnokságának feladata volt.¹¹

A neoabszolutizmus felszámolását követően, a magyar alkotmányos rend helyreállítása után, amikor Magyarország ismétlenül egyesülhetett, az 1868. XXX. törvénycikk (magyar–horvát kiegyezés) a határőrvidék területi hovatartozásáról is rendelkezett. A Drávától és a Dunától délre eső részeket Horvát–, Szlavón– és Dalmátországhoz tartozóknak, a többi részeit Magyarországhoz tartozónak ismerte el a megegyezés. Ennek megfelelően Horvát–, Szlavón– és Dalmátországhoz tartozó részek: a horvát határőrvidék (a likai, az ottocsányi, az ogulini, a szluini, az első báni, a második báni, a varasd-kőrösi és a varasd-szentgyörgyi ezred) és a szerémi végvidék (a gradiskai, a bródi és a pétervárad ezred). Magyarországhoz tartozó részek: a bánáti határőrvidék (a román-

⁷ Sokcsevits Dénes: Katonai határőrvidék, Vojna krajina, Militärgrenze. In: Kritika 1995/10. 12-14. o.; Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Temes Vármegye. Orsz. Monografia, Budapest 1914. 425. o.

⁸ Vonatkozó törvények a teljesség igénye nélkül: 1715. évi XCII. tc.; 1723. évi XX. tc.; 1729. évi VII. tc.; 1741. évi XVIII. és L. tc.; 1751. évi XXIII. és XXIV. tc.; 1765. évi XXXVI. és XXVII. tc.; 1790. évi X. tc.

⁹ 1790/91. évi LXI. törvénycikk a tengermelléki részek bekebelezéséről: „mivel a dicsőséges emlékeztű császárné és apostoli királynő, az e célból szentesített számos országos törvény végrehajtása képpen, a tengermelléki részeket Horvátországhoz, amelyet hajdan illettek, és általa Magyarország szent koronájához újonnan visszacsatolta: azért Őfelsége kegyes jóváhagyásával határozatit, hogy ennek emlékezte a késő utódokra átszállíttassék, Buccari város pedig Porto Re-val és a buccarii kikötővel együtt, mint kereskedelmi város és szabad kikötő, kiváltságos állásban megtartassék.” Továbbá: 1807. évi XXVII. törvénycikk: Buccari város követeinek az országgyűlésen ülési jog adatik.

¹⁰ 1848. évi V. tc. 5 § B/106-109. pontok

¹¹ Győri László: Megidézett történelem. A neoabszolutizmus korszaka. Új Honvédségi Szemle 2002/5. 99-105. o.

bánsági, a szerb-bánsági és a német-bánsági ezredek), valamint a titeli zászlóalj, vagyis az úgynevezett Sajkások kerülete.¹²

Az 1867. évi osztrák – magyar kiegyezés (1867. évi XII. tc.) nem intézkedett a határőrvidék fenntartásáról vagy felszámolásáról. A kiegyezés egy rendkívül kényes kérdés volt, ahol a kompromisszumra törekvés jegyében csak a leginkább lényeges kérdésekben született megállapodás. Az elkövetkezendő évek a magyar bírósági rendszer és a teljes, különösen a helyi közigazgatás reformjával telt el. 1868-ban sikerült tető alá hozni a már előbb említett horvát – magyar kiegyezést (1868. évi XXX. törvény), belső alkotmánytörténeti sikerként könyvelhető el a közigazgatás és a bírói hatalom elválasztása, illetve 1870-ben és 1871-ben a vármegyék és a települési önkormányzatok modernizálása, valamint 1872-ben a Budapest törvény megalkotása, ezzel megteremtve Budapest világváros 1873-as megszületését. Ezzel párhuzamosan zajló esemény volt, amikor 1869-ben gróf Andrássy Gyula miniszterelnök bejelentette, hogy a határőrvidéki rendszert nem lehet tovább fenntartani, mert az összeegyeztethetetlen a dualista berendezkedéssel. Ferenc József elfogadta álláspontját. Az ún. polgárosítás törvényi előkészületei elkezdődtek.¹³

Ferenc Józsefnek a határőrvidék felszámolására irányuló császári és királyi rendelkezésének teljes végrehajtásával helyre lett állítva a magyar korona területén a törvényhozó hatalom egysége, a polgári kormányzás egyöntetűsége. A magyar alkotmány határai a magyar birodalom határaival, századok múltán, első ízben valóságosan megegyeztek. A lakosság számára ez a változás nemcsak előnyöket, hanem terheket is hozott, legalább átmenetileg, hiszen számos országos törvényt folyamatosan életbe kellett léptetni ezeken a területeken. A terület feletti vegyes fennhatóság külön nehezítette a reformokat, hiszen voltak olyan területek, amelyeket közös, és voltak olyanok, amelyeket csak a magyar vagy a horvát-szlavón törvényhozásnak kellett jogszabályokkal rendeznie. De nem kizárólagosan alkotmányos kérdéseket kellett tárgyalni, hanem a határőrző életmódból fakadó tradicionális, immáron elavult magánjogi viszonyokat is fel kellett számolni. Ez legalább akkora lépés volt a terület számára, mint 1848-ban az egész ország területén az ösiség felszámolása. Hasonlóan magánjogi jellegű intézkedés volt az erdőségek használatának, hasznainak szedését biztosító jognak a lakosság részére való átengedése, amely pedig szinte az országos örökváltsággal állítható párhuzamba.

A törvényi túlszabályozással szemben is egészséges mértéket kellett tartani azáltal, hogy a határőrvidék felszámolásánál nem minden feladatot hártottak a törvényhozásra, hanem jelentős részét a végrehajtó hatalom rendeleti szabályozására bízták.¹⁴ Kiemelendő továbbá, hogy szükséges volt az egyenlőség kinyilvánítása mellett – elsősorban átmeneti szabályokban – pozitív diszkriminációval élni, tekintettel az átalakulás okozta nehézségekre.

A teljes magyar középszintű közigazgatásának megyei rendszerbe való szervezése, így különösen a jáász, kun, száász és székely székek felszámolására 1876-ban került sor, illetve területük integrálása a vármegyékbe (1876. évi XXXIII. tc.). Ezt a földrajzi

¹² 1868. évi XXX. tc. 65. § Horvát-Szlavónországok területi épségét Magyarország elismeri s annak kiegészítését előmozdítani ígérkezik. Különösen sürgetni fogja ezentúl is, hogy a határőrvidék azon része, amely Horvát-Szlavónországhoz tartozik, s a határőrvidéken levő katonai községek ez országokkal, valamint törvényhozási, úgy közigazgatási és törvénykezési tekintetben is egyesíttessenek [...]

66. § Az előbbi szakasz értelmében Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok területéhez tartozóknak ismertetnek el: [...] a következő határőrezredek: 1. likkai, 2. ottocsányi, 3. ogulini, 4. szluini, 5. első báni, 6. második báni, 7. varazsd-körösi, 8. varazsd-szentgyörgyi, 9. gradiskai, 10. broodi, 11. pétervárad.

¹³ Monori Wertheimer Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. Akadémiai, Budapest 1910. 482. o.

¹⁴ Id. pl. Rendeletek Tára. Vodianer, Budapest 1873. 8.

egyesítést, amikor sok esetben egymástól lényegileg eltérő, más történelmi és kulturális hagyományokkal rendelkező területet és népességet egyesítettek, a kritika muszájvármegyéknek nevezte el ezeket az új közigazgatási egységeket.¹⁵ Ennek előzménye, így nem is meglepő számunkra, hogy már az 1873-as déli területi reform sem törekedett az azonos történelmi hagyományokkal bíró területek egyben tartására. A bánági végvidéki részekből – a Szörény vármegyévé egyesített részeket kivéve – külön megyéket nem alakítottak ki. A terület földrajzi fekvése ezt nem indokolta, legfeljebb a hagyomány szólt volna mellette. A szomszédos megyék közötti felosztás, igaz, e megyék különben is nem csekély terjedelmét még inkább növelték, de akkor az egyetlen követhető út volt. Habár más, de ehhez hasonló indok vezetett arra, hogy a törvény ezen részek képviseltetésére nézve az 1848. évi V. törvénycikk rendelkezéseit alapján megtartotta, s óvakodott a megállapított választókerületeket újból szabályozni.

Az egyes települések polgárisítása magával hozta az 1870/71-es önkormányzati törvények életbe léptetését. Így a községek mellett a kisebb városok rendezett tanácsú, amíg a jelentősebbek törvényhatósági jogú (vármegyei jogokat gyakorló) városok lettek. Érdekesség, hogy Karánsebes városában a főispáni tiszttel Szörény vármegye főispánját bízták meg. Ezt egyrészt a város csekélyebb népessége, a költségkímélés és a célszerűség indokolta. A fúziókat követően viszont rendkívüli vármegyei tisztújításokat nem tartottak, hanem azt a következő választási ciklusra halasztották, hogy majd akkor nyerjenek képviseletet az újonnan csatlakozó települések.¹⁶

A Magyarországhoz tartozó határőrvidék polgárisítása, azaz a katonai kormányzat megszüntetése, a területrészeknek az ország illető részeihez visszacsatolása Ferenc József 1872. június 9-én kelt nyilatkozatával történt. A visszacsatolást, az átmeneti intézkedéseket és a polgári rendszer fokozatos kiépítését három törvény tartalmazta 1873-ban.¹⁷ Ennek értelmében a bánági román és szerb ezrednek jelentősebb részei (karánsebesi, teregovai, bosovici és orsovai járások) Karánsebes székhellyel Szörény vármegye elnevezése alatt önálló törvényhatóságot képeztek. A bánági szerb ezredből a fehértemplomi járás Krassó vármegyébe, amíg a szerb és a német ezredből a károlyfalvi és a kubini járások Temes vármegyébe, továbbá a szerb és a német ezredből a pancsovai, ujfalvi, alibunári, antalfalvi és a perlaszi járások Torontál vármegyébe kerültek. A titeli sajkások Bács-Bodrog vármegye részei lettek. A fenti területi integráció mellett vármegyei jogosultsággal és önkormányzatisággal lett felruházva Pancsova, Fehértemplom és Karánsebes városok.

A törvényhatóságok és a községek rendezéséről szóló 1886. évi törvények már az egykori magyar határőrvidéki részekre is hatást gyakoroltak. A törvényhatóságokról szóló 1886. XXI. törvénycikk Krassó és Szörény vármegyéket egy törvényhatósággá egyesítette. A három városból pedig csak Pancsovát hagyta meg törvényhatósági joggal felruházott városnak, miután Fehértemplom és Karánsebes városokat mint törvényhatóságokat már az 1876. XX. tc. megszüntette, és azokba a vármegyékbe integrálta, amelynek területén fekszenek, s rendezett tanácsú várossá lettek átminősítve.¹⁸ Az 1876. XXXIII. törvénycikk Fehértemplom várost Temes vármegyéhez csatolta.

¹⁵ Papp Izabella: A Jászkun Kerületből a muszáj vármegyébe. In: Honismeret 2012/6. 40-41. o.

¹⁶ 1873. évi XXVII. törvénycikk, XXVIII. tc. és XXIX. tc. közös miniszteri indokolása a bánági határőrvidék és a titeli zászlóalj polgárisításának törvénybe iktatásáról és a polgárisítás folytán szükségessé vált más intézkedésekről. In: Képviselőházi irományok VII. M. Kir. Államnyomda, Buda 1873. 262. skk.

¹⁷ Magyarországi rendeletek tára. Vodianer, Budapest 1873. 417. skk.

¹⁸ Pesty Frigyes: A Szörényi Bánáság és Szörény vármegye története. Akadémiai, Budapest 1877. 431.; Márkus Dezső: Magyar jogi lexikon IV. Pallas, Budapest 1903. 568. o.

Az alkotmányos és területi változások áttekintését követően figyelmünket a lakosság vagyoni helyzetére, illetve magánjog viszonyaira terelhetjük. Tekintettel arra, hogy az életerős férfi lakosság fő tevékenysége a folyamatos harcészültségben lévő katonai erő fenntartása volt, nem volt elegendő idejük az önfenntartásukhoz szükséges gazdálkodó tevékenység folytatására. Tekintettel arra, hogy az ütőképes harcképesség fenntartása állami érdek volt, a lakosság számára sajátos intézményrendszert dolgozott ki, illetve működését szigorú szabályokkal oltalmazta a hatóság. A határőrvidék legnevezetesebb jogi intézménye kezdetektől fogva a házközösség volt, amely a vagyon fennmaradását és gyarapítását szolgálta. A határőrvidék lakossága törzscsaládokra volt osztva, amelyek mindegyike egy házközösséget képezett. Minden házközösségnek közös ingatlan törzsvagyona volt, amely a törzscsaládnak elválaszthatatlan jövedelemforrását képezte.

Alapelveit tekintve a család törzsvagyonát képező földbirtok osztatlan közös tulajdon, amely feloszthatatlan és elidegeníthetetlen volt. Terhelési korlátozás volt érvényben, tehát hitelt felvenni, ezáltal záloggal terhelni csak rendkívüli esetekben lehetett, ekkor is csak kis mértékben. Ha a törzsvagyon házasság, örökösödés vagy végrendelet útján nem határőr tulajdonába ment át, ez köteles volt az bizonyos határidő alatt határőrnek eladni. A vagyon felett végrendeletileg csak a család utolsó sarja intézkedhetett. Ez a rendszer hatékonyan védte a határőröket az elszegényedés ellen, ugyanúgy, mint az ősiség a nemességet. Viszont a polgárosodás és az ipari forradalom hatására ez az intézmény is rövidesen erős avulásnak indult és a fejlődés gátjává vált.

Az 1848-as szerény magánjogi reformok következtében a házközösség rendszere is igényelte az írott jog szabályozását. Utoljára átfogóan az 1850. május 7-ről kiadott császári Grundgesetz rendelkezett róla, amely egyben a katonai hűbéri rendszert is felszámolta. Ezen császári rendelkezés megismételte, hogy a határőri mindennemű kötelezettség teljesítése fejében az összes határőrvidéki lakosság birtokában levő ingatlan vagyon, az azon vidéki házközösségeknek teljes tulajdonát képezi. Ezen tulajdonjog azonban az alaptörvény által meghatározott korlátok közé szorították. Az ingatlan vagyonnak két nemét különböztette meg az alaptörvény: a törzsvagyont, vagyis azon ingatlant, amely mint olyan volt a telekkönyvbe bejegyezve a lakóházzal és a gazdasági épületekkel együtt, másodsorban az úgynevezett törzsvagyonon kívüli egyéb birtokot. A törzsvagyon továbbra is elidegeníthetetlen volt, és csakis rendkívüli esetekben lehetett azt becsértékének egy harmadrészig megterhelni. A törzsvagyonon kívüli birtok a fennálló rendeletek szerint elidegeníthető volt.

A házközösség felosztása csak bizonyos feltételek mellett volt lehetséges, amelyeknek leglényegesebbike az volt, hogy mindegyik osztályos rész számára a lakóházon kívül legkevesebb hat hold területű törzsvagyon jusson, hogy így az osztályosok közül mindenik rész házközösséget képezhessen.

Ha az alaptörvénynek fentebb röviden vázolt és számos más intézkedései, az osztrák-magyar birodalom egyéb országaiban és tartományaiban az egyéni szabadságra és a tulajdon feletti jogokra nézve fennálló törvényektől és rendeletektől lényegesen eltértek is, a fennállott katonai határőrvidékre nézve, azon alaptörvényt összes intézkedései általánosságban hasznosak voltak. Viszont az 1860-as években már egyre világosabbá volt, hogy az egykor hasznos határőrző szolgálatra már nincs szükség, főleg ebben a magánjogi jellegű formájában.

A határőrvidék közeledő felszámolása előmozdította a terület általános tulajdonjogi rendezését. Az 1871. június 8-án megjelent szabályozás megszüntette a határőrvidéki ingatlan javak szerzési jogában fennálló korlátozásokat, az elidegeníthetetlen

törzsvagyonnak területét hat holdban állapította meg.¹⁹ A törzsvagyon hatósági engedéllyel korlátozás nélkül megterhelhető és végrehajtási úton eladható lett, a végrehajtás fogatosítása után pedig az illető családnak házközösségi kötelékét felbontották. Ha valamely házközösségnek már nem volt férfi tagja, azt feloszlatták, vagyonát pedig az örökösök között egyenlő részekben felosztották. A házközösség mindegyik tagja a közösségi vagyonból őt megillető részről az osztrák általános polgári törvénykönyv rendeleteinek megtartása mellett szabadon végrendelkezhetett.

Ezzel az intézkedéssel a törvény előtti egyenlőség elvének tettek eleget, hiszen a polgári viszonyok között a házközösség nem védte, inkább kiszolgáltatottá tette a tagokat. Eleve az osztatlan közös tulajdon miatt a telekkönyvi rendtartás (1855. december 15.) bevezetése nagyon nehézkes volt Ennek következtében a pénzintézetek vonakodva fogadták el fedezetként a házközösségi ingatlanokat, így a tagok sokszor uzsorások áldozataivá váltak. A vagyoni forgalomban a nehezen átlátható tulajdoni viszonyok miatt szinte forgalomképtelenek maradtak a házközösségi ingatlanok, így nem-hitelképes holt tőkét képeztek. Ezt nemzetgazdasági szempontból sem tartották előnyösnek, így törvényi szinten is a felszámolása mellett döntöttek.²⁰

Érdemes végül szemügyre venni a határőrvidék lakosságának nemzetiségi összetételét, amely az 1848/49-es szabadságharc vonatkozásában, valamint a trianoni határmegállapítás körülményeit is jól szemlélteti. Az 1850. évi számbavétel idején közel 481 000 horvát, 311 000 szerb, 114 000 román és 38e német mellett csupán kevesebb mint 5e magyar határőrt vettek nyilvántartásba.²¹ Bár az 1873. évi területi reformot követően az arányok némi átrendeződéssel jártak, jól mutatják a déli területek későbbi sorsának előre vetülését, elsősorban a nemzetállami lét megteremtése irányában tevékenykedő mozgalmak fényében.

¹⁹ Magyarországi rendeletek tára. Ráth Mór, Pest 1872. 2. pótfüzet

²⁰ 1885. évi XXIV. törvénycikk indokolása a polgárosított magyar határőrvidéken fennálló házközösségi intézménynek megszüntetéséről

²¹ Forrás: http://arkadia.pte.hu/tortenelem/forras/magyar_korona_orsz_nemzetisegei_1819sz_forrasok (Letöltés ideje: 2021.07.31)